

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKVÉDELEM TÖRTÉNETE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉIG

GOÓG MELINDA ÉVA

„Nem azért konzerválunk egy műemléket, mert azt szépnek tartjuk, hanem mert az nemzeti létünk egy darabja. Műemléket védeni nem azt jelenti, hogy műélvezetet keresünk, hanem hogy kegyeletet gyakorlunk.”

Georg Gottfried Dehio

Bevezetés

A magyarországi műemlékvédelem mélyebb és korábbi gyökerekkel rendelkezik, mint azt az emberek gondolnák. Már a 17–18. században megkezdődtek az ezzel kapcsolatos, ám még kevésbé tudatos, sőt sokszor amatőrnek mondható intézkedések, tevékenységek. Ha európai viszonylatban tekintünk e témára, akkor még korábbi időkben, egészen az ókorig visszamenőleg fedezhetjük fel az értékek védelmére irányuló megmozdulásokat. A műemlékvédelem intézményes és strukturált mivoltának egyik fő gyökerét az európai antikvitás görög és római hagyományai jelentik, ahol a császárok által emeltetett különféle épületeket, vagy az isteneknek szánt szentélyeket odaadással őrizték, s a hatalom és tisztelet jeleként óvták, fenntartották. Ez még nem nevezhető egyértelműen tudatos műemlékvédelmi tevékenységnek, ám azt jól szemlélteti, hogy a múltban létrehozott emlékek megőrzése és fontosságuk korai felismerése itt történt meg először. Európában a következetes örökség- és műemlékvédelmi tevékenység egyik bölcsőjeként Franciaországot nevezhetjük meg, ahol az 1789-es nagy francia forradalom pusztításai hívták életre az értékek megmentésére irányuló törekvéseket. Hazánkban a műemlékvédelem fokozatosan alakult ki, s kezdeti megmozdulásai a 18. századtól fedezhetőek fel. A hatékony munkának köszönhetően a 20. század derekára már tudatos, intézményesített területként létezett Magyarországon, ami a műemlékvédelem ügyében tevékenykedő szakembereknek és amatőr lelkes személyeknek egyaránt köszönhető. Báró Forster Gyula, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Schullek Frigyes, Szalay Ágoston, Gerevich Tibor, Genthon István és így tovább – nélkülük műemlékvédelem ma nem létezne Magyarországon.

Lényeges azonban, hogy a műemlékvédelmi munka sosem teljes vagy befejezett, hanem mint a tudomány oly sok területe, ez is folyamatos fejlődést és állandó

gondozást igényel. Sosem szabad elfeledni, mennyi történelmi örökségünk van, amelyek a megfelelő fenntartás nélkül könnyen az idő martalékává lesznek. Az örökségvédelem, a műemlékvédelem – bár sokan nem ismerik el jelentőségét – közös, történelmi múltunk reprezentatív megjelenítőit óvják, ápolják és bocsájtják az emberek szeme elé. Magyarország oly sok megpróbáltatáson ment át történelme során, s az épületek, tárgyak és értékek múltunk eseményeinek és cselekedeteinek kézzelfogható leképeződései.

Tanulmányommal célom, hogy a műemlékvédelem rövid történelmi háttérének ismertetését és a terminológiai tisztázását követően bemutassam annak magyarországi kiépülését. Az általam ismertetett, rendkívül fontos időszak az 1872 és 1949 közti éveket takarja, melynek jelentőségét és okát a tanulmány folyamán igyekszem alátámasztani. A dolgozattal célom annak megismertetése az olvasóval, hogy milyen fontos területről is van szó, melyet lényegi mivoltának ellenére mostohán kezeltek, és kezelnek ma is.

A műemlékvédelem főbb előzményei

Először magát a fogalmat tisztáznám. A műemlék szó a 19. században keletkezett, s a német *Kunstdenkmal magyar megfelelője. Jelentése törvényileg meghatározott, eszerint műemlék „a földben vagy a föld felszínén lévő minden olyan építmény (épület, épületrész, földmű) és tartozéka, amelyet kiemelkedő történelmi, régészeti, képzőművészeti vagy néprajzi jelentőségére tekintettel (...) műemlékké nyilvánítottak.”*¹ A műemlékek a művészettörténet életterében léteznek, céljuk pedig az értékek hordozása, közvetítése. Megkülönböztethető a műemléktől az építészeti emlék – mely kategória a korai időkben még nem létezett – s ami szerint a műemlék egyik fő attribútuma a művészeti értéke, míg az építészeti emlék inkább kontextusa által válik védelemre érdemesé.² Persze ne gondoljuk, hogy nem létezik ezeken kívül még számos más csoportosítás, kategorizálás és definiálás – tovább bonthatnánk még többek közt a történelmi, régészeti vagy a néprajzi emlékek körére, ám akkor ismertetésemnek se vége, se hossza nem lenne. A védelem tárgyát az 1940-es évekig kifejezetten a történelmi műemlékek képezték, melyet részben az 1949-es törvény oldott fel – amely új keretbe foglalta ezt, így a továbbiakban más jellegű értékeket is e kategóriában helyezett el –, részben pedig a szakértők érdeklődési körének bővülése, változása. A közös és talán legfontosabb jellegzetesség, hogy a népet és annak kultúráját, valamint történelmét képviselik, ily formában fokozott védelemben kell azokat részesíteni, s az emberek számára láthatóvá, megismerhetővé kell tenni. Előfordul, hogy az 1970-es években kiala-

¹ A fogalmat az 1949. évi 13. törvényerejű rendeletbe, a múzeumokról és műemlékekről című rendelkezésbe foglalták bele. Internetes formában a rendelet nem található meg.

² Horler, 1983. 27.

kult örökségvédelem és a műemlékvédelem közti párhuzamot vagy épp ellentétet hangsúlyozzák neves kutatók. Erre jelen dolgozatban részletesebben nem térnek ki, ám ugyanakkor fontos, hogy e kettő rokon terület, de semmiképp sem nevezhető azonosnak. Fontosabb inkább az emlékmű fogalmától való elkülönítés.³ Az örökségvédelem terminusai csak az 1970-es években terjedtek el, a francia *patrimoine*, illetve *patrimoine culturel* mintájára. A kulturális örökség, örökségvédelem későbbi kialakulásának egyik előfutára egyébként a nemzeti örökség terminusának – *patrimoine national* – létrehozójához, a francia Édouard Pommier nevéhez köthető az 1790-es években, aki a klérustól lefoglalt különféle történeti jelentőségű örökségek meghatározására találta ki ezt a megnevezést.⁴ A fogalom megalkotása után Franciaországban és Nagy-Britanniában a kultúrpolitika egyik alappillére lett az örökségvédelem területe és ügye. Magyarországon ennek leginkább a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának 1998-as megszervezése adta meg a kellő impulzust.⁵

Másik kérdéskör a műemlékvédelem módszere, amely szintén változott az idők folyamán. Helyreállítás, konzerválás, restaurálás, purizmus. Mindezek a kifejezések át is fogják ennek alakulását, melynek lényege, hogy kezdetben – főként az épületek esetében – megpróbálták azokat teljesen valójukban helyreállítani, életre kelteni történeti hűségüknek megfelelően. Ám ezzel rendszerint jóval több kárt okoztak, mint hasznot. Végül az a szemlélet nyert teret, miszerint meg kell őket őrizni úgy, ahogy vannak, anyagi, jelenkori, akár romos állapotukban, hisz ezáltal történeti reprezentáló szerepüknek is jobban megfeleltethetőek.

Az európai antikvitásban kezdődtek el a későbbi szemmel örökségvédelemként értelmezett tevékenységek. Az építészet emlékeit, a tárgyi értékeket gondosan őrizték az arra kijelölt helyeken. Ilyenek voltak a különböző görög templomok szentélyei, ahol nemcsak az istenek számára adományozott vagyont tárolták, hanem a kultúrájukban, a polisz életében jelentős szerepet játszó értékeket is. Emellett a különböző római császárok hűen őrizték az elődeik által emeltetett építészeti alkotásokat, melyek a hatalom reprezentálására szolgáltak. Ezért is mondhatóak lényegesnek az ókori uralkodók építkezései, hisz azok mind saját nagyságuk megtestesítői voltak. A középkorban vajmi kevés örökségvédő tevékenység volt megfigyelhető, s erről az időszakról – főképp a reneszánsz koráról – általános tévhitként terjedt, hogy maguk a művészmesterek is hűen őrizték volna az ókor emlékeit. Ennek jó példája a syracusai Apollo-tempolom (a mai Szicília területéről), melyet nem hogy nem őriztek meg a maga mivoltában, de még ki is egészítettek barokk

³ Az emlékmű a nevében is benne lévő, emlékezetnek létesített, szándékos megőrzési szándékú építmény, mely addig nevezhető annak, míg a létrehozását adó kontextus meg nem szűnik.

⁴ Sonkoly, 2001. 9.

⁵ Uo. 10.

elemekkel, így elvesztette antik sajátosságát. De említhetném a „pusztító erejű” VII. Pius pápát is, akinek idejében számos ókori emlék lett modern épületek áldozata.⁶

Európában a műemlékvédelem tudatos kialakulása a nagy francia forradalomhoz köthető. Különös, ambivalens helyzet volt ez, ugyanis a harcok során számtalan jelentős emléket pusztítottak el vagy rongáltak meg, ám ugyanez hívta életre a védelem szükségességét és az annak kapcsán kialakuló intézményi kereteket. Amilyen mértékben folyt a pusztítás, olyan mértékben nőtt a törekvés a még meglévő emlékek megmentése iránt. Éppen ezért, egy évvel a forradalom végét követően a konvent rendeletet adott ki a történeti és művészeti értékek lajstromozásáról, melyet az ezt követően megalakított *Commission des Monuments* végzett el.⁷ Bár a szervezet csak néhány évig – 1795-ig – működött, mégis tagadhatatlan érdeme volt az örökségvédelem iránti érdeklődés megélénkülésében. Francia oldalról továbbá jelentős és kiemelkedő az 1791-ben megalakult *Musée des Monuments Français*, mely Alexandre Lenoir rendkívüli kezdeményezése volt, s Lenoir így nyugodt szívvel nevezhető a hatékony műemlék- és örökségvédelem egyik előfutárának. Ezen előzményeknek köszönhetően az 1800-as évek elejétől már lendületes és hatékony munka indult meg, s sorra követték egymást a rendelkezések és lajstromozások. Mindez a többi európai országnak is megadta az ez irányba való elindulás szükségességének érzetét – szól a mondás, más kárán tanul az okos. Ez ebben az esetben beigazolódtott, mert a többi nemzet – tanulva a forradalom pusztításaiból – nem akart hasonlókat elszenvedni, így előzetes intézkedésekbe fogtak. Ahogy Horler Miklós fogalmazott: „*Ekkor születik meg az gondolat, mely a közösség történelmi múltját és kultúráját reprezentáló építészeti emlékek (...) védelmét célozza, és bontakozik ki később (...) az európai népek nemzeti öntudat-ra ébredésének kifejeződéseként.*”⁸ A franciaországi előzményekből mindemellett hangsúlyosak a napóleoni háborúk is, amelyek során az ókor számtalan örökéjét kezdtek különféle európai gyűjteményekbe széthurcolni. Mindez a nyugat-európai népeket és gondolkodókat arra sarkallta, hogy kiálljanak a műemlékek eredeti környezetükben való megtartásának jelentősége mellett.

Szólni kell röviden a bécsi iskola egyedülálló személyiségeiről, mint Georg Gottfried Dehio, Alois Reigl és Max Dvořak. Az első két gondolkodó konzekvens műemléki értelmezéseket és terminológiai meghatározásokat fogalmazott meg, valamint kidolgozták az emlékek csoportosítási módszereit is. Kettőjük munkás-

⁶ Szemléltetésként említenék két pozitív példát is a középkor időszakából: 1162-ben a római városi tanács megtiltotta a Trajanus-oszlop rongálását, XII. Kelemen pápa pedig Constantinus diadalívét restauráltatta. Bővebben lásd: Horler, 1984.

⁷ Commission des Monuments = Műemlékek Bizottmánya

⁸ Horler, 1983. 26.

sága több szempontból jelentős, és az általuk meghatározott elvek sokáig alapvető, követendő koncepcióként szolgáltak.

Dehio német származású művészettörténész volt, aki 1905-re megfogalmazta a műemléki alapelveket, továbbá megkülönböztette a *Denkmal* (emlék) és a *Kunst und Altertum* (műemlék) fogalmait. Emellett elsők között volt, aki már a műemléki környezet fontosságát is hangsúlyozta. Későbbiekben pedig elkülönítette a műemlékvédelmi munkát a restaurálástól, mivel úgy vélte, utóbbi célja a megőrzés, a védelem – ahogy az nevében is benne foglaltatik – míg előbbié az, hogy visszaállítsa, ami korábban volt, ami már nincs. A 19. században leginkább a restaurációs vonal volt domináns, ám Dehio ennek helyességét tagadta, s azt hangsúlyozta, hogy ez a fajta irányvonal csupán egyfajta fikció, s a védelem helyett inkább további károkat okoz. Dehio nagy eredménye, hogy elvei az Athéni Charta megfogalmazásának egyik alappilléreként jelentek meg.

Alois Reigl művészettörténész 1903-as *Der moderne Denkmalkultus* című könyve nagy hatással volt a műemlékvédelem alakulására. Reigl úgy vélte, a történeti műemlékek létrejötte a reneszánsz időszakához köthető. Véleménye szerint egy emlék megítélése társadalomfüggő is, ezért a *Denkmalwert* (emlékérték) és *Neuheitswert* (mai érték) fogalmát különítette el, melyek gyakran kerülnek egymással konfliktusos viszonyba. Dehiohoz hasonlóan azt az elvet képviselte, hogy a restaurálás helytelen cselekedet, s a konzerválási tevékenységet is csak épp elfogadhatónak találta. A tudományosan bizonyított, történeti emlékek védelmét tartotta elsőrendűnek, s fő szemponttá a hitelesség vált.⁹

A magyarországi műemlékvédelem létrejötte

A későbbiek folyamán a megnövekedett érdeklődésnek köszönhetően egyre gyorsabban és nagyobb ütemben épültek ki a különböző műemlékvédelmi tevékenységek és intézmények, nem volt ez különben hazánkban sem. Már egészen korán, a 18. század vége felé fontos események történtek: Schönvisner vagy Schönwiesner István,¹⁰ a Ratio Educationis értelmében létrehozott érem- és régiségügyi tanszék vezetője 1778-ban feltárta Óbudán a római kori fürdőt, majd 1791-ben egy mai szemmel műemlékjegyzéki archetípusként értelmezhető írást adott ki Szombathely történeti emlékeiről, egészen a 18. század végéig sorra véve azokat.¹¹

⁹ Mezős, 2011. 3–48.

¹⁰ Schönvisner (1738–1811) régész, egyetemi tanár és nagyváradi kanonok volt, 1794-től a budai egyetemi könyvtár igazgatója, aki az első szakszerű régészeti ásatásokat végeztette hazánkban.

¹¹ Schönvisner István: Szombathely régiségeiről és történetéről a kezdetektől a 18. század végéig. Sajnos eredetiben még nem sikerült megtekintennem a dokumentumot, csak másolat formájában.

A 19. század elején és közepén már megfigyelhetőek olyan momentumok, megmozdulások, amelyek a műemlékvédelmi irányvonalat képviselték, majd a század végére már első intézményünk is megalakult. Az előzmények közül azonban nem szabad kifejezteni az első releváns civil szervezkedést sem. Bár a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága (továbbiakban MOTT) amatőr szervezet volt, mégis tudatos tevékenységet folytatott a műemlékek védelméért. 1841-ben Bene Ferenc, a Magyar Királyi Tudományegyetem orvoskari dékánja alapította, s szervezetük egészen 1933-ig állt fenn, amely idő alatt nagyjából 90 vándorgyűlést tartottak. Céljuk az volt, hogy a kétévenkénti gyűlések keretében – melyeket mindig másik városban rendeztek meg – megvitassák a természettudományok aktuális haladását és fejlődési tendenciáit. Később vizsgálódási területeiket kiegészítették az archeológia, a művészettörténet és – ami még fontosabb – a műemlékvédelem tudományterületével. Az 1846-os kassai találkozón már ennek fontosságát és az ügy felkarolását is napirendre tűzték.¹² Ezután már olyan tagok is csatlakoztak, mint a későbbiekben elsőrendű szerepet játszó Henszlmann Imre vagy Rómer Flóris.

A reformkor idejéről kiemelhető 1847, amikor az Akadémia felszólítást intézett a lakossághoz az örökség védelmének érdekében, melynek alapmotivációját a nyugaton zajló tevékenységek adták. Az egyik első, valószínűleg már tudatos kezdeményezés Kossuth Lajoshoz kötődik, aki 1848. november 30-án rendeletet adott ki, miszerint a „*sáncolási munkák közben (...) itt-ott találandó régiségekre és tárgyra (...) azokat a lelhely és mélység pontos feljegyzésével foglalják le a múzeum számára és az academia titoknokának teyenek róla jelentést.*”¹³ Emellett Henszlmann Imre 1848-ban kezdeményezte egy örökségvédelmi bizottság – a Régészeti Bizottság – felállítását, ám a szabadságharc miatt ezen indítvány meghíúsult. A bécsi, 1850-ben létrehozott Zentralcommission Magyarországra is kiható működése alatt a Magyar Tudományos Akadémia saját magyarországi szervezetért kardoskodott, s ennek érdekében 1869–1871 közt több törvénytervezet is született. 1872-ben végül megalakult a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága (továbbiakban MIB), amely az első intézményesített szervezete volt a hazai műemlékvédelemnek. 1872-ben Fridrich István, minisztériumi segédfogalmazó megírta azt a jegyzéket, mely szintén a későbbi műemlékjegyzékek egyik archetípusának tekinthető. A *Hazai műemlékek és régi épületmaradványok jegyzéke* már 853 emleket sorol fel, s tulajdonképpen a miniszteri előterjesztés egy függelékeként látott napvilágot. Fridrich vagy Friedrich három hét alatt gyűjtötte össze, 40 korábbi publikáció forrásanyagából.¹⁴ Formájában és kialakításában rendkívül egyszerű munka volt, ám akkor nívómnak számított, s hibáit leszámítva nem szabad lebecsülni ennek rendkívülségét és egyediségét. Az Archeológiai Értesítő akkori,

¹² Gerő, 1958. 36.

¹³ Dercsényi, 1980. 11.

¹⁴ Horler, 1996. 90–94.

1872-es számában, amely Szalay Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterrel való kinevezését hirdette ki, a bizottság által ellátandó feladatköröket is meghatározták, amelyek a műemlékek osztályozása és lajstromozása, a védelem, a támogatások igazságos elosztása voltak.¹⁵ Tulajdonképpen ezt a dátumot tekinthetjük a szervezett magyarországi műemlékvédelem kezdetének, ha szeretnénk annak kiindulópontot találni.

Ezt követően Henszlmann Imre, a méltán híres művészettörténész és a magyar műemlékvédelem fontos személyisége – aki a hivatal első előadója is volt – 1876-ban a nagy-magyarországi ókeresztény és románkori műemlékeket vette sorra, s művében 267 középkori emléket jegyzett fel. Ezek nagy része Trianont követően határainkon kívülre került. Henszlmann művét így nyitja: „*a magyar bizottság, felhíva a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterur által, és elismervén, hogy az országnak számadással tartozik négy évi működéséről, a bokros munkát jelen kiadással megkezdi*”¹⁶. Emellett az ő nevéhez köthető a *Honi műemlékeink hivatalos osztályozása* című nyolcrészes, az Archeológiai Értesítőben megjelenő mű is, amelyben a belefoglalt 570 emléket országrészenként csoportosította. Ez egészen 1888-ig jelent meg. Henszlmann mellett a MIB tagjai közt volt többek közt Schullek Frigyes építész, valamint Pulszky Ferenc, Ipolyi Arnold és Rómer Flóris is. Ha a neveket nézzük, már abból is felismerhető, milyen lényeges momentuma volt ez a hazai műemlékvédelem történetének. A további eredményesség érdekében a bizottság munkásságához kidolgoztak egy standard törzsisévet, melyek a felmérést segítették. Ezeken különböző adatokat kellett megadni, mint a helyrajzi adatok vagy az emlékek részletes leírása, s ezen szempontok alapján három fő kategóriát határoztak meg: műemlékek, 1. amelyek művészeti, történelmi értéküknél fogva helyreállítandók, 2. amelyek a pusztulástól megóvandók, és 3. amelyek a másik két kategóriába nem tartoznak bele, ám arra érdemesek, hogy lejegyezzék őket.

Az első törvény és annak hibái

A miniszteri kinevezésről szóló értesítésben az is benne foglaltatik, hogy a hivatal feladatává tették a műemléki törvény megalkotását, mellyel 1878-ra készültek el. Munkásságuknak köszönhetően 3 évvel később elfogadták a rendeletet, és 1881-ben megszületett az első műemlékvédelmi törvény, amely a korábban létrejött osztrák rendelet mintájára készült el. Ez lett az 1881. évi XXXIX. törvény, a műemlékek fenntartásáról.¹⁷ 1949-ig, amíg újabb törvény nem született, ez maradt a műemlékvédelem hivatalos rendelete.

¹⁵ Forster, 1905. 14.

¹⁶ Henszlmann, 1876.

¹⁷ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5996> (utolsó megnyitás: 2015. március 24.)

Azonban a 19. század végén hatályba lépő törvény számos ponton hibás volt.¹⁸ Két fő kérdésre fektették a hangsúlyt, a közérdek és a magántulajdon egyensúlyának megteremtésére. Ez azt jelentette, hogy a magántulajdon szent és sérthetetlen dolog volt, amely által a privát tulajdonban lévő épületeket nem lehetett államilag kisajátítani, és tulajdonosuk szabadon rendelkezhetett felettük. Aki csak teherként szemlélte saját építészeti örökségét, azok nyugodt szívvel le is bonthatták azokat. A következő gond, hogy a helyreállításokra és állagmegóvásokra nagyon csekély anyagi támogatást adott az állam, ami által hiába volt motiváció, ha a szükséges háttér nem volt meg hozzá. Ez csak jóval később, a 20. század második felére változott meg. A harmadik probléma a folyamatok mérhetetlen lassúsága volt. A különböző megyékben számos, általában amatőr, de régészetben és művészetekben járatos személyek segítettek be a lajstromozásba, melyekhez fotókat, rajzokat mellékeltek. Önkéntes alapú levelezési rendszer alapján működött a műemlékek felmérése, összegyűjtése, így a folyamat nem zajlott zökkenőmentesen, s igen kevés törzsív került vissza a hivatalba. További gond adódott abból, hogy ekkoriban korhatári megkötés alapján soroltak egy-egy adott emléket védelem alá. Ez a választóvonal sokáig 1711, a szatmári béke éve volt, melyet csak a 20. század első felében kezdtek bővíteni. 1922-ben már a 19. század közepére terjesztették ki, majd később ez a korlátozás el is tűnt, hisz rájöttek, valójában nincs értelme beskatulyázni az egyes értéküknél fogva védendő épületeket. A 20. század első felében – ahogy már korábban említettem – a történeti érték volt a fő szempont, így a minél régebbi, annál értékesebb elve mentén vizsgálták meg azokat. A megkötés miatt sokkal korlátozottabb számú volt azon emlékek köre, melyek törvényileg védelem alá kerülhettek, így ez akadályozta a hatékony munkásságot. Az utolsó főbb gond pedig azon alapult, hogy a kezdetekben leginkább Felvidék, illetve Románia területére helyezték a kutatásokat. Mivel az akkoriban még határainkon belül található területek számos középkori emlékekkel büszkélkedhettek, így érthető ezek elsőbrendűsége. Akkor még nem gondolhatták, hogy mindezen érték rövid időn belül háborús vereségünk elszenvedőjévé válik. Mindebből adódóan 1949-ig, a következő törvényig mindössze 46 emléket vettek védelem alá, amelyből csupán néhány maradt Magyarország területén Trianont követően. Ezt a későbbiekben még részletesen tárgyalom.

A trianoni csapás

Az 1881-es törvény életre hívta a MIB utódját, a Műemlékek Országos Bizottságát (továbbiakban MOB) is. Ezt követően, egészen 1949-ig ez maradt a műem-

¹⁸ Megjegyzem, ezzel a megállapítással nem mindenki értett egyet, Gerő László 1958-as könyvében épphogy inkább védelmezi, és a korabeli feltételek közt helyesnek véli az 1881-es törvényt.

lékvédelem hivatalos szerve hazánkban.¹⁹ A szervezet felépítésében és elnevezésében is osztrák mintán alapult, erről Dercsényi Dezső tréfásan megjegyezte: „*Ne akadjunk most fenn az elnevezés groteszk voltán (hiszen nyilván nem a műemlékek alkotnak bizottságot).*”²⁰ Az első, már valódi műemlékjegyzéknek tekinthető írás is ehhez az időszakhoz köthető, 1905-re készült el Gerecze Péter összeállításában és Forster Gyula szerkesztésében. A műnek négy kötete is született; a legutolsó 1915-ben.²¹ Hozzávetőlegesen 4000 emléket foglalt magában Nagy-Magyarország viszonylatában, ám ez még mindig a levelezési rendszer szülötte, így nem mondható teljesnek. Forster egyébként 1906-tól a MOB elnöki székét is elfoglalta, mely új lendületet adott a hazai tevékenységeknek.

Igen paradox helyzet, hogy míg az első világháborút követő trianoni békediktátum hazánk hatalmas területeit, jelentős emlékeit ragadta el, addig maguk a háborús harcok kevés kárt okoztak Magyarország örökségében, a későbbi második világháborúval ellentétben. A műemlékekre nézve inkább a réz hadicélokra való felhasználása jelentett veszélyt, hisz például a templomi harangok 1915-ben elrendelt kötelező beszolgáltatása alól a MOB és állománya sem képezett kivételt.²² Emellett a háború következtében a védelemre fordított – addig sem túl sok – anyagi forrás is továbbcsökkent. Az elcsatolásokat követően mindössze nyolc műemlék maradt a magyar határokon belül. Elvesztettük területeinket, nemzetiségeinket, magyarjainkat és történelmi emlékeinket. Ahogy akkoriban minden és mindenki, úgy a műemlékügy is jó időre megtorpant. A békeszerződés által kiváltott sokkhatás és a szünni nem akaró fájdalom az egész országot megbénította. Ahogy Mezős Tamás, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal egykori elnöke nyilatkozta: „*a Műemlékek Országos Bizottsága majd másfél évtizedig bénultan szemlélte a helyzetet.*”²³ Ráadásul nem csak ebből a szempontból volt elkésérítő a helyzet. Egy idő után a műemlékvédelem szakértői azon kezdtek gondolkodni, vajon mi lesz az általuk oly hűen és odaadással őrzött örökséggel. Az idegen területekre és idegen határok közé került magyar emlékek sorsát megpecsételtnek látták, mivel azok a szomszédos népek szemében a magyar revíziós törekvések és az irredentizmus jegyeiként jelentek meg.

¹⁹ A hivatal munkásságában megfigyelhető egy törés, mégpedig 1919-ben, amikor megszüntetik a MOB-ot, s helyére az Országos Műemléki Hivatalt állítják fel, mely a Tanácsköztársasághoz hasonlóan igen rövid életű volt, s 1921-től újra a MOB-é lett a vezető szerep. Emellett a műkincseket is köztulajdonba kívánták venni, mely természetesen sértette a magántulajdoni jogokat, így ezen törekvést még melegebben fojtották el.

²⁰ Dercsényi, 1980. 14.

²¹ Forster, 1905.

²² Tamási, 2001. 64.

²³ <http://www.muemlekem.hu/magazin/muemlekek%20listaja%20inventarizacio%20mezos%20tlamas> (utolsó megnyitás: 2015. május 8.)

A következőkben néhány, ebből az időszakból jelentős művet és szerzőiket emelem ki, akik mind a trianoni új határok és az elszakított emlékek miatt keseregve adtak ki többé-kevésbé revíziós hangulatú, ám ugyanakkor jelentős és a téma szempontjából kiemelkedő írásokat. Az egyik ilyen Olay Ferenc, aki *Csonkamagyarország ellenséges megszállása és kulturális káraink* címmel írt arról, hogy milyen károkat okozott nekünk a világháborút követő békediktátum, akár csak Lechner Lajos *Az elszakításra ítélt Magyarország* című összefoglalása is a fontos, de már más államok területein létező történelmi emlékekről. Szemléltetésként és a közhangulat akkori hatásos ábrázolásaként ebből idézek: „Írjak házánk elvitatott területeinek magyar kultúrájáról, műemlékeinkről, évezredek történelmünk, magyar véráztatta földünk e büszkeségeiről, tépjem fel még jobban sajgó sebeinket, hogy a fájdalom még kínzóbb legyen, a végletekig korbácsoljuk szenvedésünket, hogy jajszavunk még messzebb hangzó, a fészekrablás gondolata még elviselhetlenebb legyen?”²⁴ Árad belőle a veszteségek iránt érzett fájdalom. S tovább fokozza a keserűség érzetét, mikor azt írja: „Az egész civilizált világ adósa Magyarországnak, mert ő volt a tényező, amely meggátolta a barbarizmus terjedését és őrizte a civilizált világ biztonságát”.²⁵ Ebben pedig már megjelenik a későbbiekben fontossá vált kultúrfőlény elve is, amelyre alapozva saját magukkal is elhittették mind a közemberek, mind a kormány tagjai, hogy az új határok csak átmeneti állapotot mutatnak. A Trianont követő időket Magyarország minden szegmensében az útkeresés állapota jellemezte.

Szükséges kiemelni Divald Kornél nevét is. Az eperjesi származású muzeológus és művészettörténész 1899 és 1919 között 14 vármegyét járt be, hogy felkutas- sa a Felvidék minden művészettörténetileg fontos, védelemre alkalmas emlékét. Munkásságát oly alaposággal végezte, hogy a legelhagyatottabb házak padlásai- nak átkutatását is vállalta azért, hogy egy kegyképet vagy szentet ábrázoló szob- rot magával vigyen, s egy gyűjteményben helyezhessen el. Többek közt ezért is nevezték el más, e területen tevékenykedő szakemberek a „szentek fuvarosának”, melyet eredetileg gúnyolódásnak szántak, de a későbbiekben inkább kiemelkedő munkásságának jelzőjeként vált ismertté. *Felvidéki séták* című, 1926-os írásában így fogalmaz: „tizennégy vármegyét jártam be városról-városra, faluról-falura Felsőmagyarországon. A Felvidék ma nem a miénk. Szívem minden érzésével ra- gaszkodom szűkebb hazámhoz (...) Lelkemben úgy él, ahogy boldogabb időkben láttam és senki nem veheti el tőlem. Elevenen magam előtt látom mindenestül he- gyeit, völgyeit, erdőit, virágos réteit, szántóföldjeit..., völgynek le szaladó tarka pásztaít, hegyek ormain busongó várait... s lelki szükségnek érzem, hogy húsz

²⁴ Lechner, 1920. 28.

²⁵ Uo.

év előtti szepességi útirajzaimat fölfrissítve megírom, milyen volt, amikor még a miénk volt.”²⁶

Divald Kornél gyönyörűen fogalmaz, s érezhetővé teszi mindazt, amit a kor embere élt át akkoriban. Egy évvel ezután, 1927-ben megjelent a *Magyarország művészeti emlékei* című műve, melynek ajánlása az előző fájdalmaihoz képest már erőteljesen revizionista, s felháborodott hangulatot éreztet: „Minden művelt magyar ember tudatába bele kell égetni e könyvnek képeit és szövegrészét. Kincsek vannak felsorolva, melyek az ezeréves Magyarország kultúrájának bizonyítékai.”²⁷

Trianont követően a vizsgálódások központi területe a közép-magyarországi régió lett, amely a magyar történelmi emlékek szempontjából a legszegényebbnek volt mondható. Ezáltal a helyzet keservessé vált, hisz a felmérések folyamán a szakemberek leginkább csalódottságot éreztek, mintsem azt, hogy újabb kincsekre bukkannának. Mindez akkor változott meg, amikor olyan személy került a MOB élére, aki nemcsak a munkát tudta fellendíteni, de a hangulaton is változtatott. Ő volt Gerevich Tibor, aki a Római Magyar Akadémián végzett munkássága után 1934-ben hazatért Magyarországra, hogy a régóta stagnáló műemléki ügyön segítsen, s felrázza a hivatal dolgozóit és a műemlékügy magába roskadt képviselőit trianoni rémálmukból. Tevékenységét sokan kritizálták a kifinomultság hiánya miatt, ám fontos megjegyezni, hogy Gerevich nélkül nem tudni, mikorra láttak volna újra munkához. Emellett ő is és alapvetően az egész kulturális élet, örökségvédelmi terület ekkoriban a Klebelsberg Kunó által képviselt magyar kulturális főlényt hangsúlyozta. Minthogy a korszakot egyértelműen a totális revízió vágya hatotta át, nem volt ez másképp a műemlékvédelemben sem, ahol az elragadott területek visszavétele saját történelmi emlékeink „visszafoglalását” jelentette volna, melyet a magyar kulturális élet szereplői őriztek, óvtak s tartottak fenn. Ahogy a Szent István-i birodalmi gondolat alatt egyesült a nép, úgy kapott erőre a műemlékek ügye is, amelyek pont ennek tökéletes reprezentánsai voltak. Gerevich ideje alatt az Iparművészeti Múzeum épületébe helyezték a szervezetet, s szakhivatallá alakították át, majd kinevezte oda kiváló tanítványát, a 20. századi örökségvédelem másik kimagasló személyiségét, Genthon Istvánt. Megkezdték a még megmaradt területek hatékony, szervezett és következetes feltárását. Jól mutatja ennek fellendülését az is, hogy Esztergomban 1934-től ásatási munkálatokat kezdtek. Ennek finanszírozásában már az akkori miniszterelnök is segédkezett, s Gömbös Gyula jelentős összeget bocsátott ezen feltárásokra. Gerevich további nagy érdeme a *Magyarország Művészeti Emlékei* sorozat szerkesztése, melyből talán az első mondható ismeretesnek, amely a román korból származó emlékeket veszi sorra. Eredetileg 12 kötetes sorozatnak tervezték, ám ebből csak három készült el, az első és a második 1938-ban, valamint a negyedik 1939-ben. Nem kevésbé

²⁶ Divald, 1926. 19.

²⁷ Divald, 1927. 3.

jelentősek tanítványai érdemei sem, hiszen Genthon 1934-től végzett grandiózus topográfiai munkásságával és kiemelkedő kulturális kompetenciáival írta be magát a magyar műemlékvédelem történetébe.

A terület megerősödésének következtében elérkezett az idő az újabb törvény megalkotására is. 1942-ben már megalkottak egy tervezetet, melyből végül 1949-re született rendelet, kodifikálására pedig az új alkotmány augusztus 20-i bevezetését követően került sor. Az *1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet, a múzeumokról és műemlékekről* már sokkal korszerűbb elvi pillérekre épült, s az előző hibáit is többé-kevésbé orvosolta. Egyértelműen meghatározta, hogy ami ingó kulturális örökség, az a múzeumok birtokába tartozik, ami ingatlan, az pedig a műemlékvédelem hatáskörébe. Ezáltal sokkal tisztázottabb, átláthatóbb besorolási rendszert alakítottak ki. Emellett nagy érdeme, hogy a ma is létező struktúrához hasonlóan, már a magántulajdonban lévő műtárgyokról is rendelkezett. Ez azt jelenti, hogy kötelezővé tette a tulajdonosok számára, hogy 1949. december havának 31-ik napjáig muzeális értékű vagyonukról bejelentést tegyenek. Sőt, ugyanezen feladat hárult rájuk eladási vagy kiviteli szándék esetén is, amit ezt követően már nem tehettek meg engedély nélkül. Az új szabályozás, az előzőhöz hasonlóan meghatározta a védendő értékek csoportjait is, aminek értelmében a védelem már a muzeális értékű tárgyakra, a közgyűjteményekre, a nemzeti érdekű magángyűjteményekre, a nemzeti érdekű muzeális tárgyakra, a műemlékekre és a védett területekre is kiterjedt. Sőt, nem szabad elfeledni, hogy ez a rendelet jegyezte le először a műemlék fogalmát, melyet a tanulmány elején már ismertettem. Valamint ekkora már a korhatári megkötések is egyre inkább bővültek, s az új rendelet idején már a reneszánsz, a barokk és a klasszicista művészet emlékei is műemléki értéknek számítottak. A század második felére pedig gyakorlatilag eltűnt ez a szabályozás. Mindez jól mutatja, hogy elhatározás, ambíció és kitartó, tehetséges emberek kellettek ahhoz, hogy a már szinte halottnak vélt ügyön segítsenek. Az 1949-es törvény után sokan teljesen befejezettnek vélték a törvényalkotási periódust, amely annyiban igaz is volt, hogy az építésügyi rendeleteken kívül egy ideig tényleg nem történt változás e téren.

A második világháború idején Budapestet rendkívüli károk érték, s ki kell emelni, hogy a történelmi, művészeti és kulturális szempontból is elsődleges fontosságú budai várnegyed és palotaegyüttes is megsemmisült. A budai vár egyike volt annak a hozzávetőlegesen nyolc emléknek, melyek Trianon után Magyarországon határain belül maradtak, így hatalmas veszteségnek számított. Emellett a magyar kastélyok többsége is a háború martalékává lett, s a műemlékállomány egyre inkább fogyatkozott. Később ezeket az üresen hagyott épületeket állami célokra használták fel.²⁸ Fővárosunk hidjai is elpusztultak, melyek közül hármat

²⁸ A fertődi Eszterházy-kastélyt például magtárként használták.

már 1949-re, az új törvény életbe lépésére helyreállítottak.²⁹ Későbbiekben a MOB a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjába beolvasztva működött tovább (továbbiakban MMOK, vagy gúnyos elnevezésén MUMOK). Ez a szervezet sem működött sokáig, hisz Rákosi Mátyás hatalomra kerülésével a műemlékügynek beáldozott egy időre. A központot feloszlatták, s így az 1950-es évek végéig gyakorlatilag szervezet nélkül maradt a műemlékvédelem. Ahogy Dercsényi írta: „Volt jó törvényünk, de nem volt szervezet, amely ezzel a törvénnyel élni tudott volna.”³⁰ Szerencsére felismerték ennek képtelen mivoltát, így 1957-ben létrehozták az Országos Műemléki Felügyelőséget (továbbiakban OMF), mellyel a műemlékügy újra otthonra lett.

Ma a 2001. évi LXIV. törvény van hatályban,³¹ amely jogszabály az örökségvédelem területeit immár konzekvens módon fogja össze, s magába foglalja a levéltári emlékeket is. Ez teremtette meg a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalt (továbbiakban KÖH), melynek a hatáskörébe tartozik a műemlékvédelemmel, régészeti örökség védelmével, illetve a műtárgyvédelemmel kapcsolatos közszolgálati feladatok ellátása. A hivatalt 2012-ben szüntették meg, hogy helyére a ma is működő Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Szolgáltató Központot helyezték, mely nemcsak nevében, hanem működésében – hát még annak megértésében – is jóval bonyolultabb struktúrát alakított ki. Hazánk 1985-ben csatlakozott az UNESCO Világörökségi Egyezményéhez, sőt az első két helyszínt, Hollóköt és a Budai Várnegyedet már 1987-ben felvették a listára. Jelenleg nyolc világörökségi helyszínnel rendelkezünk, s további 11 van a várományosi listán, mely az ilyen kis országok tekintetében, igen nagy eredmény.³² Magyarország kiemelkedő érdeme a világörökség ügyében, hogy a világon harmadikként büszkélkedhettünk önálló

²⁹ Ez a három: Szabadság híd, Margit híd, Lánchíd.

³⁰ Dercsényi, 1980. 31.

³¹ http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0100064.TV (utolsó megnyitás: 2015. március 24.)

³² A 8 helyszín felkerülésük sorrendjében: Hollókő Ófaluja és tájvédelmi körzete (1987), Budapest Duna-parti látképe és a Budai Várnegyed (1987), Aggteleki-karszt és a Szlovák-karszt barlangjai (1995), Ezeréves Pannonhalmi Bencés Főapátság és természeti környezete (1996), Hortobágyi Nemzeti Park (1999), Pécs ókeresztény temetője (2000), Fertő kultúrtáj (2001), Tokaj-hegylajai történelmi borvidék (2002). A 11 várományosi listás: az Esztergomi vár (1993), a budai termálkarszt-rendszer barlangjai (1993), a Tihanyi-félsziget, Tapolcai-medence és Hévízi-tó (1993), a Tarnóc őselőhely (2000), a vi-segrádi vár (2000), az északkeleti Kárpát-medence fatemplomai (2000), a Mezőhegyesi Állami Ménesbirtok (2000), a magyar tájház hálózat (2000), a komáromi erődrendszer (2007), Lechner Ödön premodern építészet (2008) és a római limes magyarországi szakasza (2009).

világörökségi törvénnyel, mely a *2011. évi LXXVII. törvény a világörökségről*.³³ S akkor még nem is szoltam a szellemi kulturális örökség védelmének ügyéről, a nemzeti emlékezet programról vagy a ma is működő számtalan szervezetről, melyek a műemlékvédelem, örökségvédelem területén áldozatos munkát végeznek.

Összegzés

Európa műemlékvédelme nagyjából 2000 éves múltra, míg Magyarorszá-
gé 200 éves múltra tekint vissza. A 18–19. század során megjelenő, majd egyre
inkább a 20. században testet öltő műemlékvédelem – a sok nehézség ellenére
– ma is működőképes terület. Bár sosem fogják jelentőségét olyan szinten elis-
merni, amennyire szüksége lenne, mégis fontos, hogy az emberek tudatosítsák
magukban, hogy a történeti emlékek olyan megismételhetetlen értékek, melyeket
ha hagyunk elpusztulni, akkor annak beláthatatlan következményei lesznek. A
műemlékvédelem és örökségvédelem olyan területek, amelyek hatékony működ-
tetésével országunk több szempontból is nívósabb helyként szerepelne az emberek
fejében. A műemlékügy dinamikus fejlődése az országot ért rengeteg hátrány és
megpróbáltatás ellenére is folyamatos volt, így úgy vélem, ha van kellő motiváció,
ez továbbra is így lesz.

Zárásként pedig az 1997. évi LIV. törvény egy bekezdését idézem: „*Hazánk
történelmének, kultúrájának és művészetének pótolhatatlan örökségét képezik
azok az alkotások, amelyek a környezet kiemelkedő értékeiként az ország és az
egyres települések arculatának jellegzetes meghatározói, kulturális hagyománya-
inak hordozói, s egyben a történelmi és nemzettudat formálói. Ezek az alkotások,
mint műemlékek (...) az egész nemzet közös kulturális kincsei, védelmük nemzeti
összefogást kíván. Fenntartásuk, jelentőségükhöz méltó használatuk és az egész
társadalom számára való hozzáférhetővé tételük közérdek.*”³⁴

Felhasznált források és szakirodalom

1881. évi XXXIX. törvény, a műemlékek fenntartásáról

1949. évi XIII. törvény, a múzeumokról és műemlékekről

1997. évi LIV. törvény, a műemlékvédelemről

2001. évi LXIV. törvény, a kulturális örökség védelméről

³³ http://www.vilagorokseg.hu/portal/download/2011_evi_LXXVII_torveny.pdf (utolsó megnyitás: 2015. június 12.)

³⁴ <http://www.complex.hu/kzldat/t9700054.htm/t9700054.htm> (utolsó megnyitás: 2015. június 2.)

2011. évi LXXVII. törvény, a világörökségről

Dercsényi, 1980.: *Dercsényi Dezső: Mai magyar műemlékvédelem. Budapest, 1980.*

Divald, 1926.: *Divald Kornél: Felvidéki séták. Budapest, 1926.*

Divald, 1927.: *Divald Kornél: Magyarország művészeti emlékei. Budapest, 1927.*

Forster, 1905.: *Magyarország műemlékei. Szerk.: Forster Gyula. Budapest, 1905.*

Gerő, 1958.: *Gerő László: Építészeti műemlékek. Budapest, 1958.*

Henszlmann, 1876.: *Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stíliú Mű-emlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876.*

Horler, 1983.: *Horler Miklós: A műemlékvédelem elvei és módszerei. In: A műemlékvédelem Magyarországon. Szerk.: Császár László. Budapest, 1983. 26–34.*

Horler, 1984.: *A műemlékvédelmi gondolat kialakulása Európában. Budapest, 1984.*

Horler, 1996.: *Horler Miklós: Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922). In: A magyar műemlékvédelem korszakai: tanulmányok. Szerk.: Bardoly István – Haris Andrea. Budapest, 1996. 90–94.*

Lechner, 1920.: *Lechner Jenő: Az elszakításra ítélt Magyarország. Budapest, 1920.*

Mezős, 2011.: *Műemlékvédelem. Budapest, 2011.*

Sonkoly, 2001.: *Sonkoly Gábor: A kulturális identitás új kerete: a kulturális örökség. In: Politikai és nemzeti identitás Közép-Európában. Szerk.: Bárdi Nándor – Lagzi Gábor. Budapest, 2001. 9–27.*

Tamási, 2001.: *Műemlékvédelem törvényi keretek között. Szerk.: Tamási Judit. Budapest, 2001.*